

Elina Pallas

Suomen kalliomaalaukset

Kivikauden ihmisille metsä oli elinympäristö, johon koko elämänmeno liittyi tavalla tai toisella. Nykyihmisen yhteys alkukotiimme, metsään, on katkeamassa. Meitä ympäröivä keinotodellisuus hämärtää havaintokykyämme ja turruttaa aistejamme. Kallioihin maalattujen tuhansien vuosien takaisten punamultaviestien kautta voimme tavoittaa jotakin tuosta menneestä elämänmenosta kunhan ensin keskitymme kuulemaan, näkemään ja palaamme olemisen alkuelementteihin: maahan, veteen, ilmaan ja aurinkoon. Kallioiden hiljaiset viestit kiehtovat ihmismieltä sukupolvesta toiseen, koska niihin edelleen liittyy paljon arvoituksellisuutta ja salaperäisyyttä. Kuvia voidaan tulkita monin tavoin katsojan kulttuuri-taustasta, maailmankatsomuksesta ja mielikuvi-tuksesta riippuen.

"En pääse irti lumouksesta, haluaisin jatkaa loputtomiin tätä hetkeä. Kuvan ääriviivat liuke-nevat loputtomiin, tuulen humina katoaa kuulumattomiin. Sisäisessä avaruudessa, ajan ja paikan olemattomuuden haurasta rajaviivaa pitkin lähestyy kepeä laukka, rummuttaa ohimooni viestin – ja katoaa. Enkö ole kuullut saman viestin lukemattomia kertoja? Emmekö ole kaikki kuulleet sen menneisyydestämme – ihmiskunnan menneisyydestä?" Tällaisiin tunnelmiin ja mietteisiin on arkeologi Timo Miettisen innoittanut hänen löytämänsä hirvimaalaus, "Haukkavuoren hirvi". Vaikka kuva on pieni, 27 x 28,5 cm, se on hirvieläinkuviemme suuressa joukossa poikkeuksellisen elävä (Kivikäs 2000: 34). Timo Miettisen mukaan hirvessä on samoja piirteitä kuin Fennoskandian vanhimmissa hirvieläinkuvissa. Iitin Konniveden "Haukkavuoren hirvi" sijaitsee Kymijoen ensimmäisten lasku-uomien äärellä, mistä kalliomaalauksia on

löydetty eniten. Keskeisiä maalausalueita ovat myös eteläinen ja keskinen Saimaa.

Pohjoisen pyyntikulttuurin kuvat

Vanhimmat kallioihin ja kiviin tehtyt maalaukset ovat noin 30 000–35 000 vuoden takaa. Ensimmäiset kalkkikiviluolien seiniin uurretut eläinhahmot löydettiin Ranskasta ja Espanjasta, mutta maalausperinne on levinnyt ympäri maapallon (Kivikäs 1995: 11). Fennoskandian kalliokuvat, jotka puhuvat pohjoisen pyyntikulttuurin kuvakieltä, ovat paljon nuorempia. (Kivikäs 1995: 11). Suomen noin 80 kalliomaalauksista ja yli 20 punamultaläiskää edustavat yhtä kuvamurretta halki pohjoisen pallonpuoliskon ulottuvassa kuvavirrassa. "Haukkavuoren hirvi" on Suomen vanhimaksi ajoitettu kalliomaalaus, jolla on ikää noin 6900 vuotta. (Kivikäs, 2000: 34).

Vaikka pohjoisten pyyntiyhteisöjen kuvakieli on ollut hyvin samankaltaista, selviä erojaakin havaitaan. Suomesta on muutamia irtokivilöytöjä lukuun ottamatta löydetty ainoastaan kallioon maalattuja kuvia, kun taas Norjassa, Ruotsissa ja Kuolassa on sekä maalauksia että piirroksia. Sitä vastoin Itä-Karjalasta on löydetty vain kalliopiirroksia eli kallioon uurrettuja, hakattuja tai raaputettuja kuvia. (Kivikäs 2000: 13). Kuva-maailmassa on eroavaisuuksia mm. siten, että Suomessa koukkupolviset ihmishahmot ovat yleisempiä kuin muualla. Ruotsissa suosituin kuva-aihe on hirvi, kun taas Äänisen kalliokuvia hallitsevat vesilinnut. Suomen yleisimmät maalausaiheet ovat ihminen ja hirvi. Muita tyypillisiä aiheita ovat sarvi- ja veneaiheet, verkkokuviot ja siksak-viivat. Suomen ensimmäinen kallio-

maalauslöytö on Kirkkonummen Vitträskissä sijaitseva verkkokuvio, josta säveltäjämestari Jean Sibelius ilmoitti Kansallismuseoon vuonna 1911.

Punamulta – elämän väri

Maalaukset on tehty auringossa haalistumattomalla punamullalla, joka on rautaoksidipitoista savimaata. Rautaoksidi taas on kiven omaa ainesta. Suojaisilla kalliopinnoilla sijaitsevien maalausten säilymisen salaisuus on kuitenkin niiden pinnalla oleva lasimaisen piidioksidikerros. Sen läpinäkyvyys vaihtelee vaikuttaen maalausten selkeyteen (Kivikäs 2000: 18). Maalausten värikirjo puolestaan johtuu paitsi itse punamullan värisävyin vaihtelusta myös väriaineeseen sekoitetuista muista aineksista. Tuhansia vuosia kestävä värijauheen, jonka veroista nykykulkija ei näytä onnistuvan valmistamaan, koostumus on todella kiintoisa! Värijauheeseen saatettiin sekoittaa mm. linnunmunia, ihraa ja muita rasvoja, vettä, virtsaa ja verta.

Veri on todennäköisesti ollut peräisin uhrieläimistä, koska monet maalaus kalliot ovat olleet kulttipaikkoja, joilla rukoiltiin jumalia ja uhrettiin. Mesoliittisena ja kampakeraamisena aikana joidenkin vainajien päälle ripoteltiin punamultaa. Sitä saatettiin käyttää myös ihomaalauksiin. Kalliomaalausten ja punamultahautojen teko aika osuu yksin, mikä viittaa värin rituaaliseen merkitykseen: väri koettiin veren kautta elämän väriksi (Kivikäs 2000: 18).

Kalliomaalausten ajoittaminen on mutkikasta

Kalliomaalausten ikää selvitetään pääasiassa vertaamalla muinaisrantojen, asuinpaikkojen ja maalausten korkeuksia toisiinsa. Näin voidaan päätellä maalaamiseen vedestä tai jäältä sopivin ajankohta. Saimaalta ja Päijänteeltä saatujen mittaustulosten perusteella maalaukset sijoittuvat pääosin samalle korkeudelle kampakeraamisten löytöjen kanssa (Kivikäs 1997: 12). Maalausten ikää voidaan määrittää myös vertaamalla kuva-aiheita samankaltaisiin muualta löydettyihin kuviin, joiden ikä tiedetään. Hanka-

luutena on se, että maalusperinne on jatkunut hyvin kauan samanlaisena (Kivikäs 2000: 13). Suurin osa maalauksistamme sijoittuu Saimaan ja Päijänten muodostaman muinaisen Suurjärven alueelle ja Kymijoen ensimmäisten eteläisten lasku-uomien tuntumaan. Alueen maalaukset on ajoitettu 6 900–3 300 vuoden ikäisiksi.

Maalaus kalliot on valittu huolella

Kivikauden ihmiset liikkuvat harjuja ja vesistöjä pitkin. Tärkeää oli oikean kulkureitin valinta, mikä ei sokkeloisessa vesistölabryntissä ollut helppoa. Kaukaa näkyvät jylhät kalliot punamultaisine maalauksineen olivat hyviä maamerkkejä, jotka helpottivat reitin valintaa. Tyypillisiä maalauspaikkoja ovat olleet juuri vesireittien risteämäkohdissa, kannaksilla – erityisesti ns. vetotäpaleitten äärellä – järvikapeikoissa ja koskenniskoilla sijainneet kalliot.

Mieluisimpia maaalauskallioita ovat olleet pystyt, auringonpuoleiset ja ruhjepintaiset jyrkänteet, joiden yläosassa on suojaava kalliolippa (Kivikäs 1997: 11). Myös suuret siirtolohkareet ja jääkauden sileiksi hiomat kallioseinämät ovat olleet suosittuja. Suomen kalliomaalausten löytöpaikat sijaitsevat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta aivan veden ääressä, vaikka usein rantametsän peittämät kalliopinnat olisivat olleet maalaamiseen sopivampia. Kallioseinämän suunta näyttää myös olleen tärkeä maalauspaikan valintaperuste. Olennaista on ollut se, että aurinko on päivittäisellä vaelluksellaan yli taivaankannen voinut "lämmittää ja lukea" maalauskalliota eli suunta on aamun kajastuksesta illan kajoon (Kivikäs 1999: 9). Kulttuurista riippumatta kallion ihmiskasvoja muistuttava muoto näyttää aina vaikuttaneen ratkaisevasti maalauskallion valintaan.

Moniulotteinen ja kiehtova sanoma

Maalauspaikoilla vartijahenkä on rukoiltu ja niille on uhrattu. Todennäköisesti maalaukset kuvaavatkin juuri pyyntiyhteisön jäsenten tärkeitä, jäseniä yhdistäviä rituaaleja ja uskomuksia (Ojanen 1995: 52). Maalaukset kuvaavat rituaa-

lien ja uskomusten ohella ihmisen omaa olemassaoloa, kuolemaa ja tuonpuoleisuutta (Ojanen 1995: 56). Myös maailmankatsomusta sekä ihmiseen ja aikaan liittyviä aiheita on maalauksissa käsitelty. Maalauspaikat ovat tyypillisesti sellaisia, missä peruselementit maa, ilma, vesi ja aurinko kohtaavat eli niihin liittyy sekä uskonnollista että kosmologista symboliikkaa.

Kalliokuvat liitetään usein shamanismiin (Ojanen 1995: 58). Kivikauden kampakeraamisen ajan shamaani oli pyyntiyhteisönsä uskonnollinen "asiantuntija", joka saattoi maalauksallion luona – transsissa – kulkea "vuorta" pitkin ylös tai sukeltaa järven pohjan "läpi" alas tuonpuoleiseen. "Matkojaan" shamaani teki niin pyyntionnen turvaamiseksi kuin sairauden parantamiseksi. Sekä sarvipäiset ihmishahmot, siksak-viivat, kalat että pää alaspäin kuvatut ihmiset tulkitaan usein juuri näiden matkojen kuvauksiksi.

Vaikka maalauksemme ovat yleensä pieniä, on meillä kolme kookasta, komeaa kuvaseinää: Ristiinan Astuvansalmi, Laukaan Saraakallio ja Suomussalmen Hossan Väräkallio, joka on maalauksistamme pohjoisin. Väräkalliossa on mm. erotettavissa kuvajono, joka voidaan tulkita shamaanin taivasmatkan kuvaukseksi. Kun samassa kalliossa on hyvin erotettavissa myös sarvipäinen shamaani häntineen, tulkinta vaikuttaa perustellulta. Hirvi puolestaan on ollut kivikauden kulkijoiden tärkein toteemieläin ja yhteisön koossapysymistä auttanut aurinkoeläin. Toteemi oli yhteisöä yhdistävä nimikkohahmo, joka edusti esi-isien sielua.

Saraakallion hirvivene ja Astuvan Artemis

Tamperetta lähin – ja samalla ainoa esihistoriallinen – kalliomaalaus löytyy Kukkian Salmin-kalliolta. Eteläkaakkoon katsovasta maalauksesta osa on tuhoutunut, mutta edelleen erotettavissa ovat ihmishahmot, joista yhdellä on kädessään siksak-viivan näköinen käärme. Vuonna 1987 löydetty maalaus on ajoitettu kivi- ja pronssikauden taitteeseen (Kivikäs 1995: 306). Saraakallion kiehtovimpiin aiheisiin kuuluu kaksipäinen hirvivene, joka on maalauksuvioidem-

me joukossa ainutlaatuinen. Kuvassa on ollut viidestä kolmiosta muodostunut vene, johon on myöhemmin tehty jalat. Näin vene on alkanut muistuttaa hirveä!

Arkeologi Pekka Sarvaan vuonna 1968 löytämän Astuvansalmen kuvakentän kiehtovimpiin kuviin puolestaan kuuluu jousikätinen nainen, joka seisoo hirven edessä. Yleensä kalliomaalauksen ihmiset on maalattu hirvieläinten taakse. Lempinimen "Astuvan Artemis" saanut myyttinen hahmo on tunnistettavissa naiseksi ulokemaisista rinnoista. Kuolansaamelaiden kertomusten mukaan maalaus selittyy tärkeän uhraustapahtuman kuvaukseksi (Kivikäs 2000: 58). Realistinen metsästyskuvaus se tuskin on, sillä kivikauden pyyntiyhteisössä naiset eivät osallistuneet pyyntiretkille. Kuva tulkitaan mieluummin metsänhaltijaksi – mytologian Artemis – jolta pyydettiin hyvää metsästysonnea (Ojanen 1995: 61). Yhtä hyvin kuva voidaan tulkita shamanistisen rituaalin kuvaukseksi. Se voidaan niin ikään liittää hedelmällisyysmagiaan: maalauksen avulla haluttiin juhlistaa ja edistää luonnon hedelmällisyyttä – niin saaliseläinten kuin oman yhteisönkin osalta.

Maalausmaisemat tarvitsevat suojelua

Kalliomaalaukset ovat olennainen osa ympäröivää maisemaa, jonka muutokset heijastuvat kuviin. Monet maalauksemme sijaitsevat aivan kesämökkien pihapiirissä, ja muovitilpehöörin leviittäytyminen maalauksallion alle hiljentää kaukaa menneisyydestä tulevaa sanomaa. Kun maisema tuhotaan esim. metsänhakuulla tai kun lähikallioon töherellään "tikku-ukkoja", viesti vuosituhansien takaa katkeaa. Pahin uhka maalauksille ovat kuitenkin piidioksidiä tuhoavat ilmansaasteet. Tahalliset vahingoittamiset-takaan maalauksalliot eivät ole säästyneet. Esim. Saraakallion seinämää on ammuskeltu muinaismuistokyltin kiinnittämisen jälkeen. Maalauspaikat ympäristöineen ovat todellista suojelun ansaitsevaa "ympäristötaidetta", jonka äärellä kuvaviestit kaukaa menneisyydestä puhuttelevat nykykulkijaa.

Lähteet

Kivikäs, Pekka 1995: Kalliomaalaukset – muinainen kuva-arkisto. Jyväskylä: Atena.

Kivikäs, Pekka 1997: Kalliomaalausten kuvamaailma. Jyväskylä: Atena.

Jussila, Timo – Kivikäs, Pekka – Kupiainen, Risto 1999: Kalliomaalausraportteja. 1/1999. Saimaan ja Päijänteen alueen kalliomaalausten sijainti ja syntyäika. Jyväskylä: Kopjyvä.

Kivikäs, Pekka 2000: Kalliokuvat kertovat. Jyväskylä: Atena.

Ojanen, Eero 1995: Suomen muinaisjäänöksiä. Helsinki: Otava.

Kuvassa Ristiinan Astuvansalmen jyrkkää kallioseinämää. Astuvansalmelta on löydetty harvinainen kuva aseistuneesta naisesta, joka tunnetaan lempinimellä "Astuvan Artemis".

